

Det finnes også fonotaktiske regler som ikke er relatert til stavelser, men snarere til ord og morfemer. En fonotaktisk regel vi finner i mange europeiske språk, bl.a. norsk og engelsk, er slik: Spent og slapp konsonant kan ikke forekomme ved siden av hverandre a): innen ett og samme morfem, og b): heller ikke hvor den ene konsonanten opptrer i en bøyningensendelse.

Eksempel på a):

Engelsk har morfemer som /ækt/ *act* og /i:st/ *east*, men har ikke, og kan ikke ha, morfemer som */ækd/, */ægt/, */i:sd/ eller */i:zt/.

Eksempel på b):

Engelsk har /z/ og /s/ som to former av bøyningensendelsene for "flertall av substantiver", "genitiv av substantiver" og "3. person entall presens av verb", avhengig av hvorvidt det står en spent eller slapp konsonant foran: /dɔg|z/ *dogs*, /kæt|s/ *cats*, /dɔg|z/ *dog's*, /kæt|s/ *cat's*, /rɔb|z/ *robs*, /bi:t|s/ *beats*. Tilsvarende veksler fortidsendelsen mellom /d/ og /t/: /rɔb|d/ *robbed*, /stɔp|t/ *stopped*. I norsk er det bare klusiler som har det distinktive trekket spent/slapp. I engelsk gjelder skillet også for frikativene. Derfor er spent/slapp-veksling i bøyningensendelser mer fremtredende i engelsk enn i norsk.

I norsk gjelder regelen klart i tilfelle a): Vi har morfemet /akt/ men kan ikke ha noe */akd/ eller */agt/. Men regelen er ikke uten unntak når det gjelder tilfeller av typen b): Vi finner /brʉk|t/ og ikke noe */br u k|d/, men /lɔ:g|t/ er nok mulig, og likedan både /bly:kt/ og /bly:gt/ som intetkjønnsform av /bly:g/.

Både i relasjon til ord og stavelser kan man snakke om fremlyd: begynnelsen (første segment, eventuelt pluss noen påfølgende segmenter); utlyd: slutten (siste segment, eventuelt pluss noen foregående segmenter); og innlyd: midten (omfatter hverken første eller siste segment).

Begrepene "kjerne" og "periferi" er rent fonologiske begreper. De er ikke identiske med begrepene "fremlyd", "innlyd" og "utlyd", som kan knyttes både til stavelser og til ordet.

Ved å ta i bruk begrepene "fremlyd", "innlyd" og "utlyd" kan vi formulere følgende fonotaktiske regler:

Sekvensen /str/ kan forekomme i fremlyd av norske ord (*streve, straks*), men kan ikke forekomme i utlyd, med unntak av imperativsformer, f.eks. *plystr!* (men de høres da også litt merkelige ut innenfor rammen av norsk fonotaks, og man har en tendens til å unngå dem ved omformuleringer som *Du/dere må plystre*).

/h/ kan forekomme i fremlyd og i innlyd av norske ord (*han, snillhet*), men ikke i utlyd. /h/ kan hverken stå i innlyd eller utlyd av stavelser i norsk.

FONO 11

Nøytralisering

En spesiell type fonotaktisk regel kalles nøytralisering. I alle språk er det slik at den distinktive opposisjonen mellom to eller flere fonemer oppheves eller nøytraliseres i bestemte omgivelser. I norsk er opposisjonen mellom slappe og spente klusiler (/b d g/ på den ene side og /p t k/ på den annen side) nøytralisert etter /s/ i enkle morfemer. I denne posisjonen kan vi ikke lage minimale par ved å skifte slapp klusil med spent klusil. Eksempler er ord som [spo:], [²st ɹ :e], [sku:], [hest].

Den fonen som står i nøytraliseringsposisjon kalles nøytraliseringsproduktet. I eksempelet ovenfor er nøytraliseringsproduktet i fremlyd en mellomting mellom henholdsvis /p/ og /b/, /t/ og /d/ og /k/ og /g/. Både fonetisk og fonemisk kunne vi like gjerne ha tolket nøytraliseringsproduktet som den slappe klusilen: [sbo:], /sbo:/; [²sd ɹ :e], /²sd ɹ :e/; [sgu:], /sgu:/. I utlyd derimot er nøytraliseringsproduktet klart likest det spente fonemet, og det er derfor rimeligst å tolke det som en allofon av dette: /hest/.

Tysk har nøytralisering av slappe og spente klusiler i utlyd, såkalt utlydsherdning. Som eksempler kan vi ta substantivene "råd" og "hjul". Flertall av "råd" er *Räte* [re:t ə], mens flertall av "hjul" er *Räder* [re:d ə r]. Den forskjellen vi har mellom /t/ og /d/ i innlyd, nøytraliseres i utlyd, slik som i entallsformen: både *Rat* "råd" og *Rad* "hjul" uttales [ra:t]. Nøytraliseringsproduktet ligner /t/ mest, og det er vanlig å tolke det som fonemet /t/. Som vi ser, fører nøytraliseringen til at vi får veksling mellom spent og slapp klusil i roten i entall og flertall i *Rad* men ikke i *Rat*. Vi noterer oss at skriften ikke registrerer nøytraliseringen.

Russisk har /o/ og /a/ som forskjellige fonemer i trykksterk stavelse: f.eks.

['dom] /'dom/	<i>dom</i> "hus (entall)"
['on] /'on/	<i>on</i> "han"
['dal] /'dal/	<i>dal</i> "(han) gav"

I trykksvak stavelse derimot, er opposisjonen nøytralisert. Nøytraliseringsproduktet ligner fonetisk [a] eller [ə]:

[da'ma]	<i>doma</i> "hus (flertall)"
[a'ni]	<i>oni</i> "de"
[da'la]	<i>dala</i> "(hun) gav"

Likesom i det tyske eksempelet vises ikke nøytraliseringen i skriften, jf *Gorbatsjov* [gərba'tʃof].

VEDLEGG: DEFINISJONSLISTE AV GRUNNLEGGENDE BEGREPER

akustisk fase: Den delen av fonetikken og fonologien som studerer spredning av lydbølgene gjennom luften til mottakeren. (se arikulatorisk og auditiv fase). FONO 4.

allofonisk regel: Angivelse av de betingende omgivelsene som styrer fordelingen av en type av foner hvis medlemmer tilhører samme fonem og står i komplementær distribusjon til hverandre. (se betingende omgivelser, fonem, komplementær distribusjon, og type). FONO 6.

artikulatorisk fase: Den delen av fonetikken og fonologien som studerer artikulasjonen av lyd i taleorganene. (se akustisk og auditiv fase). FONO 4.

auditiv fase: Den delen av fonetikken og fonologien som studerer oppfangning, omforming og fortolkning av lydsignalene i mottakerens hjerne. (se akustisk og artikulatorisk fase). FONO 4.

betingende omgivelser: De fonologiske omgivelsene som en allofon av et fonem er bundet til. (se allofonisk regel og komplementær distribusjon). FONO 6.

betydningsskillende forskjell (= distinktiv forskjell): Det at to (eller flere) språklyder i et språk står i opposisjon til hverandre og kan danne minimale par. (se minimalt par og opposisjon). FONO 5.

betydningsskillende funksjon (= distinktiv funksjon): De to lydene som er ulike i et minimalt par, som skiller de to ordene fra hverandre lydlig sett, og som er ansvarlig for at ordene har ulik betydning. (se minimalt par). FONO 5.

diakritisk tegn: Et hjelpetegn som brukes i fonemisk og fonetisk skrift og som angir fonetiske trekk i tillegg til segmenttegnene. (se fonetiske trekk, fonemisk og fonetisk skrift). FONO 8.

distinktive trekk: De fonetiske trekkene som skiller fonemene i et fonemsystem fra hverandre. (se fonetiske trekk). FONO 7.

distinktiv funksjon: se betydningsskillende funksjon.

distinktiv forskjell: se betydningsskillende forskjell.

eksemplar: En konkret forekomst av en språklig enhet (fonologisk, morfologisk, syntaktisk eller semantisk) som tilhører en bestemt type. (se type). FONO 3.

fakultative allofoner: De allofonene av samme fonem som ikke står i komplementær distribusjon i forhold til hverandre, men som kan forekomme i samme omgivelser uten å danne minimale par. (se fonem, komplementær distribusjon og minimale par). FONO 6.

fon: Det minste segmentet som vi oppfatter i talestrømmen når vi hører noen snakke, og som potensielt kan stå i opposisjon til hverandre. (se fonem og opposisjon). FONO 5.

fonem: En type foner som har distinktiv funksjon til (kan danne minimale par med) andre typer av foner, men hvor fonene innen en type ikke har distinktiv funksjon i forhold til hverandre. (se distinktiv funksjon, fon, minimale par og type). FONO 5.

fonemisk skrift: En type lydskrift som vi bruker for å angi de forholdene ved det lydlige uttrykk som er distinktive eller fonemiske. (se fonetisk skrift). FONO 8.

fonetikk: Læren om språklydenes fysiologiske, akustiske og auditive egenskaper. (se fonologi). FONO 1.

fonetisk kontinuum: Det fenomen at språklydene artikulatorisk ikke har noen faste grenser verken syntagmatisk eller paradigmatiske. (se syntagme, paradigme). FONO 3.

fonetiske trekk: De fonologiske trekkene som skiller fonene fra hverandre. (se distinktive trekk). FONO 7.

fonetisk skrift: En type lydskrift som vi bruker for å søke å gjengi de aspektene ved språklydene som vi ønsker å fokusere oppmerksomheten mot. (se fonemisk skrift). FONO 8.

fonologi: Læren om hvordan språklydene danner systemer i forskjellige språk. (se fonetikk). FONO 1.

fonotaktiske regler: Regler som angir hvilke fonemer som kan kombineres med hverandre i ord eller stavelser i et språk. (se stavelse). FONO 10.

fremlyd: Distribusjonell posisjon i stavelser og ord som består av første segment (pluss eventuelt noen påfølgende segmenter). (se innlyd, periferi og utlyd). FONO 10.

fysiologisk betinget variasjon: Variasjoner i uttale av foner i et syntagme som skyldes koartikulasjon, og som fins i alle naturlige språk. (se koartikulasjon og språklig betinget variasjon). FONO 3.

innlyd: Distribusjonell posisjon i stavelser og ord som verken omfatter første eller siste segment. (se fremlyd, kjerne og utlyd). FONO 10.

intonasjon: Morfemisk tonegang. (se tonem). FONO 9.

kjerne: Distribusjonell posisjon i stavelser som er mest hørbar (sonor) og som vanligvis inneholder en vokal. (se periferi og stavelse). FONO 10.

koartikulasjon: Variasjoner i uttale av foner i et syntagme som skyldes tilpasning av taleorganene. (se fysiologisk betinget variasjon). FONO 3.

kombinatoriske allofoner: De allofonene av samme fonem som står i komplementær distribusjon til hverandre. (se fakultative allofoner, fonem og komplementær distribusjon). FONO 6.

komplementær distribusjon: En relasjon mellom en klasse av foner som er bundet til innbyrdes ulike omgivelser, som komplementerer hverandre, som ikke kan ha distinktiv funksjon i forhold til hverandre og som ikke kan danne minimale par. (se distinktiv funksjon, fon og minimalt par). FONO 6.

lukket stavelse: En stavelse som ender på konsonant. (se stavelse og åpen stavelse). FONO 10.

minimalt par: To forskjellige ord (med forskjellig betydning) som skiller seg fra hverandre ved bare ett lydsegment eller ett suprasegmentalt trekk. (se segment). FONO 5.

nøytralisering: Det at den distinktive opposisjonen mellom to eller flere fonemer i et språk oppheves i bestemte omgivelser. (se opposisjon). FONO 11.

nøytraliseringsprodukt: Den fonen som står i en nøytraliseringsposisjon. (se nøytralisering). FONO 11.

opposisjon: Distinktiv forskjell mellom to språklyder i et språk. (se distinktiv forskjell). FONO 5.

paradigme: Språklig enhet (fonologisk, morfologisk, syntaktisk eller semantisk) som består av elementer som kan substitueres for hverandre. (se syntagme). FONO 2.

periferi: Distribusjonell posisjon i stavelser som er mindre sonor enn kjernen, og som vanligvis inneholder en eller flere konsonanter eller er tom. (se kjerne og stavelse). FONO 10.

prosodiske trekk: se suprasegmentale trekk.

segment: Det minste elementet som fremkommer ved substitusjon. (se syntagme). FONNO 2.

segmentere: Det å analysere et syntagme i segmenter. (se syntagme og segment). FONNO 3.

sonoritet: Fonetisk trekk som gjør at noen foner (fortrinnsvis vokaler) oppfattes som mer fremtredende og lettere å høre enn andre (fortrinnsvis konsonantene). (se fonetiske trekk). FONNO 10.

språklig betinget variasjon: Variasjoner i uttale av foner i et syntagme som er betinget av et språks fonologiske regler eller av geografisk og/eller sosial tilhørighet. (se fysiologisk betinget variasjon). FONNO 3.

stavelse: En distribusjonell enhet som består av posisjonene foranstilt periferi, kjerne og etterstilt periferi, og som brukes til å finne frem til viktige fonotaktiske regler i språket. (se kjerne, periferi og fonotaktiske regler). FONNO 10.

suprasegmentale trekk (= prosodiske trekk): Lydelementer som strekker seg over flere segmenter, og som kan sies å stå over segmentene. FONNO 9.

syntagme: Språklig enhet (fonologisk, morfologisk, syntaktisk eller semantisk) som består av elementer som følger etter hverandre i tid. (se paradigme og segment). FONNO 2.

tonelag: se tonem.

tonem: (= tonelag). Fonemisk tonegang. (se intonasjon). FONNO 9.

type: En generalisering over en gruppe språklige enheter som har alle karakteristiske egenskaper felles. (se eksemplar). FONNO 3.

utlyd: Distribusjonell posisjon i stavelser og ord som består av siste segment (pluss eventuelt noen foregående segmenter). (se fremlyd, innlyd og periferi). FONNO 10.

åpen stavelse: En stavelse som ender på vokal (se stavelse og lukket stavelse).